

Investigation and Analysis of Non-Media Causes behind the Identity Challenges of Contemporary Iranian Adolescents

Mahdi Nazari¹

Hossein Rezaei²

Seyyed Hesamoddin Hosseini³

1. PhD Student in Cultural Policy-Making, Faculty of Culture, Social and Behavioral Sciences, Baqir al-Olum University, Qom, Iran.

mahdinazari780404@gmail.com

2. PhD Student in Ethics, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Qom, Iran.

hosseini.he@gmail.com

3. PhD in Social Knowledge of Muslims, Faculty of Culture, Social and Behavioral Sciences, Baqir al-Olum University, Qom, Iran (**Corresponding Author**).

dr.hossein.rezaei110@gmail.com

Abstract

Adolescence marks the beginning of an individual's conscious, choice-oriented encounter with the surrounding world and the structuring of personal identity. As its core research question, this study explores the causes behind the identity challenges faced by contemporary dual-spatial Iranian adolescents, with a specific emphasis on non-media factors. The methodology of this study is the qualitative method of thematic analysis. From the utilized sources, 112 rich codes were extracted for analysis. Following three stages of categorization, two macro-categories were identified: "Inefficiency and Deficiencies of the National Ecosystem of Identity Formation" and "Globalization of Culture and Global Production

* Nazari, M.; Rezaei, H.; Hosseini, H. (2025). Investigation and Analysis of Non-Media Causes behind the Identity Challenges of Contemporary Iranian Adolescents. *Islam and Social Studies*, 13(4), pp. 127-158.

<https://doi.org/10.22081/jiss.2026.70592.2116>

▣ **Article Type:** Research Article; **Publisher:** Islamic Sciences and Culture Academy

▣ **Received:** 2025/08/16 • **Revised:** 2025/09/27 • **Accepted:** 2025/11/26 • **Online Publication:** 2025/12/30

© 2025

authors retain the copyright and full publishing rights

and Distribution Networks of Identity Products." Under the first macro-category, ten meso-categories were identified: "adverse influences of peers and associates," "adverse influences of reference groups," "intergenerational gap and disconnection," "historical, literary, linguistic, ethnic, and familial roots in identity formation," "weakness of the family institution in shaping adolescent identity," "inefficiency of the education system in shaping adolescent identity," "weakness of the economic institution," "weak efficiency of the religious institution in shaping adolescent identity," "negative impacts of urban space on identity formation," and "governance models incompatible with proper identity formation." Under the second macro-category, four meso-categories were identified: "the global value supply chain for the production and distribution of identity-shaping content and the weakening of identity in countries of the Global South," "the industrialization of culture," and "the expansion of postmodern intellectual and cultural discourse and the weakening of foundational structures of identity."

Keywords

Thematic Analysis, Identity, Adolescence, Identity Formation, Causes.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

بررسی و تحلیل علل غیررسانه‌ای چالش هویت‌یابی نوجوانان ایران معاصر

مهدی نظری^۱ حسین رضائی^۲ سید حسام‌الدین حسینی^۳

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی، دانشکده فرهنگ، علوم اجتماعی و رفتاری، دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، قم، ایران.

mahdinazari780404@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری فلسفه اخلاق، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

hosseini.he@gmail.com

۳. دکتری دانش اجتماعی مسلمین، دانشکده فرهنگ، علوم اجتماعی و رفتاری،

دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، قم، ایران (نویسنده مسئول).

dr.hosein.rezaei110@gmail.com

چکیده

نوجوانی آغاز مواجهه‌ی آگاهانه انتخاب‌گرایانه‌ی فرد با جهان پیرامونی خود و سامان‌بخشیدن به هویت شخصی است. در این تحقیق واکاوی علل چالش هویتی‌یابی نوجوان دوفضایی ایران معاصر با تأکید بر عوامل غیررسانه‌ای به عنوان پرسش اصلی تحقیق پرداخته می‌شود. روش‌شناسی این پژوهش، روش کیفی تحلیل مضمون است. از منابع مورد استفاده جهت کدگذاری ۱۱۲ مضمون غنی استخراج شده که پس از سه مرحله مقوله‌بندی، دو کلان‌مقوله «ناکارآمدی و نقایص زیست‌بوم ملی هویت‌یابی» و «جهانی‌شدن فرهنگ و شبکه‌های تولید و توزیع جهانی محصولات هویتی» شناسایی شد. در ذیل کلان‌مقوله اول، «تأثیرات نامطلوب معاشران و همسالان»، «تأثیرات نامطلوب گروه‌های مرجع»، «شکاف و انقطاع ارتباط بین‌نسلی»، «ریشه‌های تاریخی، ادبی، زبانی، قومی و خانوادگی در شکل‌گیری هویت»، «ضعف نهاد خانواده در

* نظری، مهدی؛ رضائی، حسین و حسینی، سید حسام‌الدین. (۱۴۰۴). بررسی و تحلیل علل غیررسانه‌ای چالش

هویت‌یابی نوجوانان ایران معاصر. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۳(۴)، صص ۱۲۷-۱۵۸.

<https://doi.org/10.22081/jiss.2026.70592.2116>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵ □ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۷/۰۵ □ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵ □ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹

© ۱۴۰۴ «نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند»

هویت بخشی به نوجوان»، «ناکارآمدی نظام آموزش و پرورش در هویت بخشی به نوجوان»، «ضعف نهاد اقتصاد»، «ضعف کارآمدی نهاد دین در هویت بخشی به نوجوان»، «تأثیرات منفی فضای شهری در هویت بخشی» و «الگوی حکمرانی نا سازگار با هویت یابی صحیح» به عنوان ده میان مقوله مورد شنا سایی قرار گرفت؛ همچنین ذیل کلان مقوله دوم، «جهانی شدن فرهنگ و شبکه های تولید و توزیع جهانی محصولات هویتی»، مقوله های «زنجیره تأمین ارزش جهانی تولید و توزیع محتوای هویت ساز و تضعیف هویت کشورهای جنوب ارتباطی»، «صنعتی شدن مقوله فرهنگ» و «گسترش گفتمان فکری و فرهنگی پست مدرن و تضعیف سازه های پایه ای هویت» به عنوان چهار میان مقوله شناسایی شد.

کلیدواژه ها

تحلیل مضمون، هویت، دوره نوجوانی، هویت یابی، علل.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه و بیان مسأله

نوجوانی دوره‌ای پیچیده و حیاتی در زندگی انسان است که در آن، فرایند هویت‌یابی به عنوان یکی از مهم‌ترین و چالش‌برانگیزترین جنبه‌ها مطرح می‌شود. در این مرحله از زندگی، نوجوانان در تلاش هستند تا با شناسایی و تعریف خود، جایگاهشان را در جهان پیدا کنند. این فرایند، که با تغییرات جسمی، روانی، و اجتماعی همراه است، می‌تواند موجب بروز چالش‌ها و بحران‌های متعدد شود.

چالش‌های هویت‌یابی نوجوانان نه تنها شامل شناخت و پذیرش خود، بلکه همچنین مواجهه با انتظارات جامعه، خانواده، و دوستان می‌شود. در دنیای امروز که تحولات سریع و گسترده در حوزه‌های گوناگون از جمله فناوری، فرهنگ، و ارتباطات جریان دارد، این چالش‌ها بیشتر از هر زمان دیگری برجسته می‌شوند.

گیدنز^۱ معتقد است که جهان مدرن متأخر، به شدت بازتابی است. اطلاعات فراوانی مبادله می‌شود و از بازتاب این اطلاعات در زندگی و هویت افراد، هویت‌های جدیدی شکل می‌گیرد (گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۶۲). الگوهای هویتی در حال پیچیده‌تر شدن هستند، آن‌چنان‌که مردم در عین دفاع کردن از وفاداری‌های محلی، خواهان پیوستن به ارزش‌ها و شبکه‌های زندگی جهانی هستند (Pieterse, 2009, p. 79). براین اساس، تعاملات در عرصه‌های مختلف از جمله جوامع گوناگون، می‌تواند شبکه زندگی و الگوهای رفتاری جدیدی را شکل دهد (گیدنز، ۱۳۸۸، ص ۱۷۹).

گسترده‌گی، تنوع ابزار و سهولت دسترسی ارتباط با فضای مجازی، بازه سنی استفاده از آن را توسعه داده و بسامد تغییرات مختلفی را در سنین مختلف رقم زده است. از طرفی در نسل نوجوان امروزی، این تحولات، با تغییرات تند و اجتناب‌ناپذیر ارتباطات رسانه‌ای به گونه‌ای همراه شده است که ابعاد شخصیتی نوجوان را هم در بر گرفته و آنان را در جست‌وجوی سازه‌های جدید هویت اجتماعی و فرهنگی کشانده است تا جایی که سخن از هویت مجازی، زندگی دوم، خانواده دیجیتال و... به میان آمده است (قبری آلاق، ۱۳۹۸).

1. Giddens

با وجود تأثیرات فزاینده‌ای که فضای مجازی و رسانه بر هویت‌یابی نوجوانان داشته و فرصت‌ها و تهدیدهای فراوانی که در فرایند هویت‌یابی نوجوانان به وجود آورده است، این عامل، تنها عامل مؤثر بر چالش‌های هویتی نوجوان ایرانی معاصر نبوده و عوامل غیررسانه‌ای نیز نقش مهمی در این چالش ایفا می‌کنند. شناخت این عوامل و تأثیرات آن‌ها، نقش بسزایی در مقابله با این چالش و اتخاذ رویکردی مناسب در مواجهه با آن دارد. هدف این مطالعه، ارائه بینش‌هایی عمیق‌تر در زمینه واکاوی علل چالش هویت‌یابی نوجوان با تأکید بر عوامل غیررسانه‌ای است.

۲. پیشینه پژوهش

در سال‌های واپسین، پژوهش‌های قابل توجهی در زمینه شکل‌گیری هویت انجام شده است. برای مثال، در تحقیقی که توسط مارکویچ و همکاران (۲۰۱۷) انجام شد، به تأثیر ژنتیک و نقش محیط در شکل‌گیری هویت پرداخته شده است؛ همچنین، رقیبی و همکاران (۱۳۹۶) به مقایسه سبک‌های هویت و کیفیت دوستی در نوجوانان دختر و پسر شهرستان خاش پرداخته‌اند.

شریفی (۲۰۱۷) نیز در پژوهشی به بررسی راهکارهای پرورش هویت اخلاقی نوجوانان در سبک زندگی خانواده اسلامی پرداخته است. در این راستا، پژوهشگری دیگر بر نقش حیاتی خانواده در شکل‌گیری هویت نوجوانان از طریق فرایندهای شناسایی تأکید کرده و بر لزوم ایجاد محیط‌های حمایتی خانوادگی برای ترویج توسعه هویت سالم تأکید می‌کند (Moguillansky, 2013).

همچنین، تحقیقی به تعامل پیچیده میان شکل‌گیری هویت آموزشی و سیستم آموزشی نوجوانان پرداخته و بر اهمیت درک این پویایی‌ها برای بهبود شیوه‌ها و سیاست‌های آموزشی تأکید دارد (Negru-Subtirica, 2024).

در پژوهش دیگری، لطف‌آبادی و نوروزی (۲۰۰۴) فرایند جهانی شدن و تأثیر آن بر هویت دینی و ملی دانش‌آموزان را بررسی کرده و سه نوع نگرش منفعل، مخالف و فعال نسبت به پدیده جهانی شدن را شناسایی کرده‌اند.

لمی‌آشوا^۱ (۲۰۲۳) یک کاوش جامع از هویت سیال در زمان پست‌مدرنیسم ارائه داده و بی‌ثباتی، تنوع و تأثیر فناوری‌های دیجیتال را مورد بحث قرار داده است. این پژوهش، همچنین بریکولاژ^۲ را به عنوان یک مکانیسم کلیدی در شکل‌گیری هویت معرفی می‌کند. آگاهی و احترام به ارزش‌ها، مسئولیت‌پذیری، ارتقای مهارت‌های ارتباطی جوانان و حضور فعال در فعالیت‌های مدنی و اجتماعی، از دیگر فرصت‌های موجود در شبکه‌های اجتماعی است. پژوهش‌های انجام شده بیان‌گر آن هستند که تعهد به هویت ملی در نوجوانان که رسانه غالب آنها از نوع اجتماعی است، کمتر از نوجوانانی است که رسانه غالب آنان از نوع جمعی است (جعفری و همکاران، ۱۴۰۰).

وجه تمایز و نوآوری این تحقیق در مقایسه با تحقیقات پیشین، به ویژه در زمینه مسئله مورد بررسی، تمرکز بر چالش‌های هویتی و تحلیل علل غیررسانه‌ای مؤثر در فرایند هویت‌یابی نوجوانان است؛ به بیان دیگر، این مطالعه به بررسی عمیق‌تر عوامل غیررسانه‌ای می‌پردازد که بر چالش هویت‌یابی نوجوان دوفضایی تأثیر گذارند. وجه دیگر از حیث روش، بهره‌گیری از مقالات مرتبط و مصاحبه با صاحب‌نظران به صورت ترکیبی بوده و از حیث نتایج ترسیم شبکه مفهومی علل و زمینه‌های شکل‌گیری این چالش‌ها با نگاه جامع و نتایج ۳۶۰ درجه می‌باشد.

۳. روش پژوهش

به منظور واکاوی علل چالش هویت‌یابی نوجوان دوفضایی واقعی - مجازی، در این تحقیق از روش تحلیل مضمون استفاده می‌شود. وجه اصلی به کارگیری این روش، استخراج کدهای غنی از میان مصاحبه‌ها و مطالعات است. بدین منظور ۵۰۰ مقاله مرتبط با مسئله، شناسایی^۳ و از میان آنها ۵۰ مقاله برتر برگزیده شد و در نهایت متن مقالات

1. Lemiashova

۲. تجربه‌گری خلاق و به دنبال روش‌های غیرخطی.

۳. برای شناسایی مقالات در پایگاه‌های مقالات علمی فارسی زبان به منظور جستجو از کلیدواژه‌های هویت، نوجوان، فضای مجازی و کلمات مترادف آنها استفاده شد.

۵۰ گانه مورد کدگذاری و تحلیل مضمون قرار گرفت. از آنجاکه تحولات و تغییرات نسل جدید، پیچیده و پرشتاب است، به خصوص تفاوت‌ها و چالش‌های جدی هویتی ظهور یافته در وقایع تاسف‌انگیز پاییز ۱۴۰۱، مقالات علمی کافی برای تجزیه و تحلیل آخرین تحولات وجود نداشت؛ لذا برای تکمیل داده‌های تحقیق از روش مصاحبه استفاده شد؛ بنابراین با ۱۵ نفر از صاحب‌نظران جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، اخلاق، علوم تربیتی، فرهنگ و ارتباطات، فضای مجازی، مدیران صاحب‌نظر و دارای تجربه در سازمان‌های مرتبط با مسئله مصاحبه انجام گرفت و پیرامون پرسش اصلی این تحقیق گفتگو شد. در نهایت داده‌های حاصل از مقالات و مصاحبه‌ها، کدگذاری و تحلیل مضمون شد.

روش تحلیل مضمون، یکی از شیوه‌های متداول تحلیل محتوای متنی و به عنوان یک روش اساسی برای تحلیل کیفی در نظر گرفته می‌شود. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، شناسایی، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶، ص ۵۳).

مراحل انجام این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون عبارتند از:

- آشناسدن با داده‌ها
- ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری
- جستجو و شناخت مضامین
- ترسیم شبکه مضامین
- تحلیل شبکه مضامین
- ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶، ص ۵۷).

۴. چارچوب مفهومی

۴-۱. هویت

واژه «آیدنتیتی»^۱ به معنای هویت از «آیدنتیتوس»^۲ مشتق شده و همواره با دو مفهوم

1. Identity

2. Identities

متضاد تعریف می‌شود: همسانی و تفاوت. از طرفی این واژه، به سبب ظهور حوزه‌های معرفتی متفاوت، معناهای مختلفی یافته است؛ از این رو هویت از منظرهای متفاوت مورد توجه متفکران قرار گرفته است که می‌توان از منظر روان‌شناسی اجتماعی، رابطه هویت را نوعی رابطه بین شخصیت فرد و ساختار اجتماعی دانست. بدین معنا هویت نسبتی است که فرد بین عوالم ذهن خود و واقعیت زندگی برقرار می‌سازد (فیرچی، ۱۳۸۶، صص ۳-۴).

به‌رحال سنگ بنای هویت را می‌توان در مفهوم «خود» جستجو کرد. اولین معنای آن، بیانگر مفهوم تشابه مطلق است و دومین معنای آن، به مفهوم تمایز اشاره دارد که با مرور زمان سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد؛ بنابراین مفهوم هویت به‌طور هم‌زمان میان افراد و اشیا دو نسبت محتمل را برقرار می‌سازد؛ از یک طرف شباهت و از طرفی تفاوت (جنکیز، ۱۳۸۱، ص ۵).

اریکسون به‌عنوان نظریه‌پرداز هویت، تحول انسانی را در هشت مرحله توصیف می‌کند و بر اهمیت هویت «من» در نوجوانی تأکید دارد. او هویت را به‌عنوان انسجام درونی و یکسانی در طول زمان تعریف می‌کند که از طریق تعامل فرد با واقعیت اجتماعی و هماهنگی میان تصویر خود و انتظارات دیگران شکل می‌گیرد. اریکسون وفاداری را به‌عنوان فضیلت مرتبط با هویت می‌داند و تعهد به ارزش‌ها و عقاید را اساس هویت و یکی از وظایف کلیدی نوجوانی تلقی می‌کند (Erikson, 1956).

مارسیا^۱ (۲۰۰۷) هویت را با دو روند اصلی تعریف می‌کند: بحران و تعهد. بحران دوره‌ای از جستجوی هویت است که فرد درباره تقلیدهای گذشته، نقش‌ها و آرمان‌ها تأمل کرده و شکل‌های گوناگون هویت را آزمایش می‌کند. تعهد به تصمیم‌گیری‌های به نسبت پایدار در زمینه‌های هویتی و جهت‌دهی تلاش‌ها اشاره دارد. مارسیا با ترکیب وجود یا عدم بحران و تعهد، چهار پایگاه هویت را تعیین کرده است:

هویت موفق^۲: پایگاه فردی است که دوره‌ای از بحران را در پی یافتن نگرش‌های

1. Marcia

2. Identity Achievment

شخصی تجربه کرده و تعهداتی را به وجود آورده است. در این مرحله، فرد میان نیازهای درونی و خواست‌های اجتماعی، سازش برقرار می‌کند.

هویت دیررس (مهلت‌خواه)^۱: پایگاه فردی است که در حال حاضر در بحران است و جستجوی فعال و پرسش‌گری عمیق را در زمینه هویت تجربه می‌کند، اما هنوز به تعهداتی نرسیده است.

هویت زودرس^۲: پایگاه فردی است که بدون داشتن دوره‌ای از بحران و جستجو، تعهداتی را پذیرفته است که اساس آنها، تقلید و همانندسازی‌های دوران کودکی و ارزش‌های والدین است.

هویت مغشوش (سردرگم)^۳: این پایگاه به فردی اشاره دارد که نه دوره‌ای از بحران هویت را تجربه کرده و نه به تعهداتی رسیده است. او ممکن است در گذشته جستجوی هویت داشته، اما در حل آن توفیق نداشته و اکنون نیز نگرانی یا دل‌مشغولی در این زمینه ندارد.

مارسیا اعتقاد دارد که ساختار هویتی که به‌خوبی شکل گرفته باشد، انعطاف‌پذیر است و در برابر تغییرات اجتماعی و روابط، باز و گشوده است. این گشودگی موجب می‌شود که سازمان‌دهی‌های مجدد فراوانی در محتوای «هویت من» فرد در طول زندگی انجام گیرد. هویت از حوزه‌های کلیدی و مورد توجه در فضای مجازی است. در ارتباط میان افراد، اولین مسئله ضروری برای درک و ارزیابی کامل یک تعامل، توجه به هویت آنان است؛ اما در دنیای مجازی این هویت مبهم و بسیاری از نشانه‌های شخصیتی و نقش اجتماعی که در فضای مجازی نمایان می‌شود با جهان فیزیکی واقعی تطابق ندارد (Donahue, & Benson, 1995, p. 1) (دوناس، ۱۹۹۸، ص ۱). فضای مجازی با مقوله شناوری هویت‌ها عجین است.

۲-۴. نوجوان

روان‌شناسان در زمینه تعریف نوجوانی اتفاق نظر ندارند، اما به‌طور کلی می‌توان گفت

1. Moratorium
 2. Foreclosure
 3. Diffusion

نوجوانی دوره‌ای است بین کودکی و بزرگسالی که طول مدت آن بر حسب فرهنگ‌ها و محیط‌های مختلف، متفاوت است و حدوداً از ۱۱ تا ۲۰ سالگی ادامه دارد (نجفی علمی، ۱۳۸۹). در دستورالعمل‌های مراقبتی، گروه سنی نوجوان در بازه ۵ تا ۱۸ سال قرار داشته (ترابی و همکاران، ۱۴۰۰) و سازمان بهداشت جهانی، دوران نوجوانی را بین ۱۰ تا ۱۹ سالگی تعریف می‌کند (WHO, 2023).

۵. نتایج تحلیل مضمون و یافته‌های تحقیق

در کدگذاری اولیه بیش از ۱۱۲ مضمون غنی (از حیث محتوایی) در خصوص پرسش اصلی تحقیق استخراج شد. طی سه مرحله مقوله‌بندی، مقوله اولیه، میان مقوله و کلان مقوله در نهایت ذیل محور علل و زمینه‌های مربوط به علل و زمینه‌های چالش هویت‌یابی نوجوان ناشی از ناکارآمدی زیست‌بوم دو کلان مقوله قرار گرفت و ذیل این دو مورد در مجموع ۱۴ میان مقوله دسته‌بندی شده است. در ادامه ضمن تبیین علل دوگانه چالش هویتی نوجوان، به مقولات میانی ذیل آن پرداخته می‌شود.

نمودار - شبکه مضامین علل و زمینه‌های چالش هویت‌یابی نوجوان
 ایرانی معاصر با تأکید بر علل غیررسانه‌ای

زیست‌بوم هویت‌یابی نوجوان ایرانی، با چالش‌های متعددی روبروست. این عوامل نقش بسیار مهمی در چالش هویت‌یابی نوجوان دارند که مربوط به ناکارآمدی و نقایص نهادهایی است که پیش از گسترش رسانه‌های نوین هویت‌بخشی را بر عهده داشته‌اند.

مجموعه این عوامل قابل بررسی در دو بعد هستند. یک بعد آن مربوط به زیست‌بوم نوجوان در فضای درون‌مرزی و ملی است. بعد دیگر مسئله مربوط به عوامل فراملی و نظام تحولات جهانی است که فارغ از زیست‌بوم هویت‌یابی ملی و ناکارآمدی‌های آن، تأثیرات و تبعات خود را بر کل جهان بشری گذاشته است و هویت‌یابی نوجوانان را با چالش مواجه کرده است.

۵-۱. ناکارآمدی و نقایص زیست‌بوم ملی هویت‌یابی

یکی از مجموعه علل مهم در چالش‌های هویتی نوجوانان ناکارآمدی زیست‌بوم ملی هویت‌یابی در جامعه ایران است. بخش عمده این زیست‌بوم شامل نهادهای سنتی مانند دین، خانواده، مدرسه، اقتصاد و گروه‌های اجتماعی است که پیش از این نقش کلیدی در شکل‌دهی به هویت نوجوانان داشتند؛ اما اکنون با ضعف‌ها و کاستی‌هایی روبرو هستند که نتوانسته‌اند نیازهای جدید نسل نوجوان را به‌خوبی درک و پاسخ دهند و به‌طور مؤثر در شکل‌گیری هویت نوجوانان ایفای نقش کنند. این عوامل به ایجاد بحران‌های هویتی در میان نوجوانان دامن زده است.

در ادامه به مقولات استخراج شده در زمینه ناکارآمدی و نقایص زیست‌بوم ملی هویت‌یابی پرداخته می‌شود:

۵-۱-۱. تأثیرات نامطلوب معاشران و همسالان

معاشران و همسالان یکی از رکن‌های کلیدی زیست‌بوم نوجوانان هستند و تعاملات آن‌ها می‌تواند تأثیرات مثبت یا منفی بر رشد شخصیت و توسعه هویت نوجوانان داشته باشد. تمایل به انطباق با انتظارات گروه و پذیرش در این جمع‌ها ممکن است نوجوانان

را وادار کند تا ارزش‌ها و هنجارهای خود را که بخشی از هویتشان است، نادیده بگیرند. این تعاملات می‌تواند منجر به بروز رفتارهای ناسالم و ناهنجار شود؛ همچنین، مقایسه‌های اجتماعی و احساس ناکافی بودن در این روابط می‌تواند هویت نوجوانان را تحت الشعاع قرار دهد و عزت نفس و اعتماد به نفس آن‌ها را کاهش دهد. در این زیست‌بوم، نوجوانان به شدت تحت تأثیر نظرات و رفتارهای همسالان خود قرار دارند و این تأثیرات نامطلوب می‌تواند بر تصویر خودشان تأثیر گذاشته و آن‌ها را دچار بحران هویتی کند. گزاره مرتبط با این مقوله:

امروزه معاشران و همسالان تأثیر نامطلوبی در هویت‌یابی نوجوان دارند (امین‌پور، ۱۳۹۰). در پژوهش‌های انجام‌شده، به این موضوع پرداخته شده است که نوجوانان با عدم قطعیت زیادی در مورد هویت و رفتار خود مواجه هستند و به شدت به همسالان خود برای تثبیت احساساتشان روی می‌آورند (Hogg et al., 2011). والدین غالباً نگران تأثیر منفی همسالان بر فرزندانشان هستند و از احتمال رد ارزش‌ها و باورهای خانوادگی و فشار برای رفتارهای خطرناک نگرانند. با این حال، تأثیر همسالان پیچیده‌تر از تصورات کلیشه‌ای درباره تأثیرات منفی دوستان است (Rosario Guzman, 2007).

۵-۱-۲. تأثیرات نامطلوب گروه‌های مرجع

گروه‌های مرجع به مجموعه‌ای از گروه‌ها اطلاق می‌شود که افراد در تعاملات خود به آن‌ها توجه کرده و ارزش‌ها، رفتارها و سبک زندگی‌شان را به عنوان الگو و راهنما در نظر می‌گیرند؛ چرا که این گروه‌ها در میان مردم مقبولیت بیشتری دارند. در حال حاضر، با تنوع و تعدد گروه‌های مرجع مواجه هستیم. ارتباطات افراد با این گروه‌ها نیز از حالت یک‌سویه به رابطه‌ای دوسویه تغییر یافته است. در سال‌های واپسین، جایگاه گروه‌های مرجع در ایران دستخوش تغییراتی شده است. سیر تحول مرجعیت اجتماعی در دهه‌های گذشته از گروه‌های مرجع سنتی مانند روحانیون، دانشگاهیان، روشنفکران و نخبگان سیاسی به سمت نخبگان عمومی‌پسندتر مانند ورزشکاران، هنرمندان و چهره‌های رسانه‌ای (سلبریتی‌ها) حرکت کرده است. نوجوانان به شدت تحت تأثیر هنجارها و

ارزش‌های این گروه‌ها قرار می‌گیرند که چه بسا با رفتارها و نگرش‌های هویتی آنان ناسازگار باشند.

گزاره مرتبط با این مقوله:

باید توجه داشت که گروه‌های مرجع اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نیز تاثیر نامطلوبی در هویت‌یابی نوجوان دارند (امین‌پور، ۱۳۹۰).

در تحقیقی اشاره شده است که گروه‌های مرجع می‌توانند هویت و ادراک فرد را، بیشتر به شکل منفی، با تقویت مقایسه‌های غیرواقعی شکل دهند (Gordon, et. al, 1978). در این شرایط، نوجوان با انتظارات غیر واقعی روبرو می‌شود که او را به رقابت‌های اجتماعی وادار می‌کند و در صورت عدم موفقیت، ممکن است به انزوای اجتماعی دچار شود؛ همچنین، گروه‌های مرجع ممکن است نوجوانان را به پذیرش ایدئولوژی‌هایی وادار کنند که با باورهای هویتی آنان در تضاد است. این مسائل می‌تواند منجر به سردرگمی هویتی نوجوانان شود و تلاش آن‌ها تنها معطوف به هم‌خوانی با انتظارات این گروه‌ها گردد.

۵-۳. شکاف و انقطاع بین نسلی

شکاف بین نسلی به تعارض و بحران در انتقال فرهنگی میان نسل‌ها اشاره دارد که باعث بروز اختلاف در ارزش‌ها و هنجارها میان والدین و فرزندان می‌شود. این تغییر به ویژه در زمان دیجیتال به دلیل دسترسی آسان نوجوانان به اطلاعات و تجربیات متنوع است که به آن‌ها امکان می‌دهد با فرهنگ‌ها و سبک‌های زندگی مختلف آشنا شوند و از مرزهای سنتی خانواده و جامعه فراتر روند. این امر منجر به شکل‌گیری هویت‌های چندگانه و پیچیده‌تری در نوجوانان می‌شود که ممکن است با ارزش‌ها و باورهای نسل‌های قبلی در تضاد باشد.

گزاره مرتبط با این مقوله:

شکاف و انقطاع ارتباط بین‌نسلی فرایند هویت‌یابی نوجوان امروز را با بحران جدی مواجه کرده است (علی جانباز، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲).

در تحقیقی اشاره شده است که این پدیده تا پیش از این در جامعه ایران به عنوان

یک موضوع جدی مطرح نبوده و تداوم الگوهای فکری مشابه در طول نسل‌ها از بروز فاصله و درگیری‌های بین نسلی جلوگیری کرده است. برخی جامعه‌شناسان این ناپیوستگی را ناشی از شکاف میان سنت و مدرنیته می‌دانند (Najafiasl, 2015).

۵-۱-۴. ریشه‌های تاریخی، ادبی، زبانی، قومی و خانوادگی در شکل‌گیری هویت

هر ملتی در طول تاریخ خود تحولات اجتماعی متعددی را تجربه می‌کند که هویت جمعی‌اش را شکل می‌دهد و افراد را به حفظ میراث فرهنگی ترغیب می‌کند. ادبیات به عنوان ابزاری برای بیان باورها و احساسات جامعه، نقش مهمی در ایجاد هویت فرهنگی دارد. زبان نه تنها وسیله‌ای برای ارتباط، بلکه حامل فرهنگ و هنجارهای اجتماعی است و زبان‌های محلی احساس تعلق به هویت فرهنگی را تقویت می‌کنند. هویت قومی، که فراتر از زبان و ادبیات است، در چالش‌های اجتماعی به عنوان منبع قدرت عمل می‌کند. باین حال، هویت ایرانی-اسلامی به عنوان هویت مطلوب نوجوانان ایرانی با چالش‌هایی مواجه است.

گزاره مرتبط با این مقوله:

- بخشی از چالش هویت‌یابی در ایران به ریشه‌های تاریخی، زبانی، قومی و فرهنگی کشور (از جمله تفاوت زبان رسمی و زبان مذهبی) برمی‌گردد (مهدی علیزاده، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲).

در پژوهشی اشاره شده است که زمینه‌های تاریخی هویت از طریق خاطرات جمعی و پویایی فرهنگی شکل می‌گیرند و به تدریج از شناسایی مبتنی بر خویشاوندی به هویت‌های پیچیده‌تری مانند ملی و قومی تبدیل می‌شوند. ادبیات نقش مهمی در این فرایند دارد؛ زیرا روایات معمولاً نمایانگر مبارزات و آرزوهای افرادی هستند که در تلاشند هویت خود را در مواجهه با فشارهای اجتماعی تعریف کنند (Herzberger, 1998).

۵-۱-۵. ضعف نهاد خانواده در هویت‌بخشی به نوجوان

یکی از مهم‌ترین زیست‌بوم‌های هویت‌یابی نوجوانان، نهاد خانواده است. خانواده به

عنوان یک نهاد کلیدی، ارزش ها و الگوهای رفتاری را به فرزندان منتقل می کند. حمایت های عاطفی از جمله ارکان اساسی برای جلوگیری از سردرگمی هویتی نوجوانان به شمار می رود که محیط امن خانواده آن را فراهم می آورد. متأسفانه در سال های واپسین، ارتباط مؤثر میان فرزندان و خانواده ها به تدریج کاهش یافته است و نوجوانان برای تأمین محبت و توجهی که نیاز دارند، به منابع دیگری غیر از خانواده روی می آورند. این وضعیت موجب می شود که هویت نوجوانان در زمینه های دیگری شکل بگیرد. گزاره مرتبط با این مقوله:

ضعف نهاد خانواده در هویت بخشی به نوجوان، هویت یابی نوجوان را با چالش مواجه کرده است (محسن باقری، مصاحبه شفاهی (۱۴۰۲)؛ نعمتی و همکاران (۱۴۰۱)). در یک پژوهش بیان شده است که اعطای هویت فرضی تحت عنوان «روند شناسایی» به تأثیرات والدین بستگی دارد و برای تعیین هویت نوجوانان بسیار حیاتی است. با این حال، پویایی ناکارآمد در خانواده می تواند مانع از پیشرفت این فرایند شود (Moguillansky, 2013).

۵-۱-۶. ناکارآمدی نظام آموزش و پرورش در هویت بخشی به نوجوانان

مدرسه به عنوان یک زیست بوم فرهنگی نقش مهمی در هویت یابی نوجوانان دارد. اجزای مختلف نهاد مدرسه، از نظام آموزشی و تربیتی تا جو و بافت آن، به طور مستقیم بر هویت دانش آموزان تأثیر می گذارند. برنامه های درسی به طور عمده بر انتقال اطلاعات علمی تمرکز دارند و به مسائل اجتماعی و عاطفی که بر هویت نوجوانان تأثیر می گذارد، کمتر توجه می کنند؛ همچنین، محیط های آموزشی به طور معمول فضایی برای ابراز خلاقیت و خود آگاهی فراهم نمی کنند و این امر مانع رشد هویت فردی و اجتماعی دانش آموزان می شود. نبود آموزش های مناسب در زمینه مهارت های زندگی، نوجوانان را در مواجهه با چالش های هویتی ناتوان می سازد. گزاره مرتبط با این مقوله:

نهادهای رسمی هویت بخشی به خصوص نظام تعلیم و تربیت کشور ناکارآمد بوده و دارای کاستی های است (صفری شالی و عبدمولایی، ۱۳۹۴).

تحقیقات نشان داده‌اند که در طول سال‌های تحصیلی، نوجوانان یاد می‌گیرند که خود را در زمینه تحصیل و آموزش قرار دهند و اهمیت نهادهای آموزشی را برای شکل‌گیری هویت خود درک کنند... (Negru-Subtirica, 2024). بسیاری از مدارس به‌ویژه برای دو سوم نوجوانان، ناکارآمد و حتی ویرانگر هستند. نوجوانان معمولی تنها با مواجهه با چالش‌های واقعی زندگی، مانند کار و جنسیت، می‌توانند خود را پیدا کنند و رشد کنند. ارائه محتوای درسی تکراری و تقلیدی به آن‌ها بی‌فایده است و مدارس به نوعی به «قبرستان‌های آرزوها» تبدیل شده‌اند (Crittenden, 1981).

۵-۱-۷. ضعف نهاد اقتصاد

الگوی درآمدزایی متناسب با زیست‌جهان نسل نو در حال تغییر است و این تحول می‌تواند تأثیرات عمیقی بر فرایند هویت‌یابی آن‌ها بگذارد. پرسش از «من کیستم؟» به طور فزاینده‌ای به پرسش «من چه کاره‌ام؟» نزدیک می‌شود. احساس بی‌عدالتی و نارضایتی اقتصادی می‌تواند نوجوانان را به کنشگری‌های سیاسی و اجتماعی علیه نظام حاکم سوق دهد. این حس محرومیت نه تنها موجب کاهش اعتماد به نفس و خودباختگی در هویت فردی آن‌ها می‌شود، بلکه نبود امکانات لازم برای توسعه فردی و دسترسی به تفریح و آموزش، منجر به انزوا و چالش‌های هویتی نیز می‌گردد. گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

الگوی نامطلوب اقتصاد خانواده‌ها و اشتغال هر دوی والدین توان هویت‌سازی نهاد خانواده و توان خودباوری نوجوانان را با چالش‌های جدی مواجه کرده است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۸).

الگوی اشتغال و درآمدزایی با گسترش فضای مجازی در حال تغییرات و تحولات جدی بوده، به گونه‌ای که پیشرفت پله‌ای مبتنی بر تجربه و تخصص جایگاه خود را از دست داده و سن ورود به بازارهای دیجیتال بسیار کاهش یافته است (سید محمد کاظمی، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲).

پول فاقد قدرت در کشور می‌تواند تأثیرات عمیق و منفی بر هویت نوجوانان داشته

باشد (سید محمد کاظمی، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲).

پژوهش‌ها نشان می‌دهند که نوجوانان در غیاب الگوهای مثبت و ارزش‌های اجتماعی، مستعد پذیرش هویت‌های انحرافی اقتصادی هستند (Alexandrova, et al., 2020)؛ همچنین، شرایط اقتصادی مانند فقر، فرصت‌ها را محدود کرده و ننگ اجتماعی ایجاد می‌کند که شکل‌گیری هویت را پیچیده‌تر می‌کند. (Phillips & Pittman, 2003).

۵-۸. ضعف کارآمدی نهاد دین در هویت‌بخشی به نوجوانان

نهاد دین یکی از ارکان مهم در هویت‌بخشی به نوجوانان است. ناکارآمدی این نهاد می‌تواند منجر به سردرگمی و عدم ثبات در ارزش‌ها و باورهای نوجوانان شود. یکی از دلایل اصلی جستجوی هویت در منابع نامناسب، کم‌کاری نهاد دین در پاسخ به نیازهای روانی و اجتماعی نوجوانان است. مدرنیته چالش‌های جدیدی را در این زمینه ایجاد کرده و نبود توجه به پرسش‌های عمیق فلسفی و عدم ارائه پاسخ‌های مناسب، نوجوانان را از نهاد دین دور کرده است. این امر باعث می‌شود که آن‌ها به گروه‌ها و ایدئولوژی‌هایی روی بیاورند که ممکن است با ارزش‌های بنیادین جامعه‌شان در تضاد باشد و در نتیجه دچار بحران هویت شوند. گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

ضعف در رویکرد اسلامی، ضلع ناکارآمد دیگر نهادهای سنتی در هویت‌یابی را تشکیل می‌دهند (فرهاد فلاح، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲).

ضعف گروه‌ها و مراجع دینی در مواجهه با جهانی‌سازی فرهنگ مدرن از جمله علل چالش هویت‌یابی نوجوانان است (رفیعی حصار و سلیمانی، ۱۳۹۶).

پژوهش‌ها نشان می‌دهند که دین و معنویت نقش مهمی در شکل‌دهی ارزش‌ها و کمک به نوجوانان در معنادادن به تجربیات روزمره دارند، که این امر بر نتایج رفتاری، آموزشی و روان‌شناختی آن‌ها تأثیر می‌گذارد (Cleveland & Martin, 2024).

همچنین، مشخص شده است که سطح دینداری در سال‌های نوجوانی به طور متوسط کاهش می‌یابد (Donahue & Benson, 1995).

۹-۱-۵. تأثیرات منفی فضای شهری در هویت بخشی

حس تعلق به مکان، زمانی بر افراد رخ می‌دهد که فضاهای عمومی دارای روح و جان باشند تا احساس جدایی و بیگانگی نکنند. این گزاره تجربه زیسته افراد مختلفی است که در مکان‌های مذهبی چون حرم‌های مطهره و مساجد حضور داشته‌اند. بافت اقتصادی و اجتماعی کلان‌شهرها، به ویژه نابرابری‌های اجتماعی و توزیع ناعادلانه امکانات، بر هویت فرهنگی و جمعی تأثیر می‌گذارد. فضاهای شهری می‌توانند از طریق فرایندهایی مانند ننگ‌زدن ارضی و خصوصی‌سازی بر هویت تأثیر بگذارند و این موضوع به کاهش احساس تعلق در ساکنان، به‌ویژه در مناطق حاشیه‌ای منجر می‌شود.

گزاره مرتبط با این مقوله:

آلودگی‌های زیست‌محیطی خود باعث کاهش کیفیت زندگی است و تأثیر نامطلوبی بر هویت اجتماعی افراد دارد. فضاهای و کالبد‌های شهری تأثیرات منفی در هویت‌یابی نوجوان دارند (سیدمحمد کاظمی، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲). در تحقیقی بیان شده است که ننگ‌زدن سرزمینی بر هویت ساکنان با ارتباط دادن آنها با برداشت‌های منفی از محله‌هایشان تأثیر می‌گذارد، که می‌تواند منجر به طرد اجتماعی و از دست‌دادن غرور جامعه شود (Slater, et al., 2014).

۱۰-۱-۵. الگوی حکمرانی ناسازگار با هویت‌یابی صحیح

الگوی توسعه کنونی کشور که شباهت زیادی به کشورهای غربی دارد، چالش‌هایی در هویت‌یابی نوجوانان ایجاد کرده است. این نوجوانان با مواجهه با تناقض‌های نظری و عملی، دچار خود باختگی فرهنگی می‌شوند و جهانی‌سازی را بدون تفکیک می‌پذیرند. حکمرانی ناسازگار با هویت‌یابی صحیح، نه تنها ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی را فراموش می‌کند، بلکه ممکن است به بحران هویتی در جامعه منجر

شود. سیستم مدیریتی که بر سیاست‌های یکسان‌سازی و جهانی‌سازی تأکید دارد، به تنوع فرهنگی و هویتی توجه کافی نداشته و موجب نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی می‌شود.

گزاره مرتبط با این مقوله:

همخوان نبودن الگوی توسعه در کشور با مبانی فکری و دینی هویتی، هویت‌یابی نوجوان را دچار چالش می‌کنند (امین‌پور، ۱۳۹۰).

در یک پژوهش اشاره شده است که دولت می‌تواند حکمرانی اقتدار سیاسی را تکه‌تکه کند و این موضوع باعث می‌شود که اشکال سنتی هویت سیاسی و شهروندی پیچیده‌تر شود و در نتیجه ارتباط فرد با بافت‌های اجتماعی قطع گردد (Jose, 2010).

۵-۲. نظام جهانی تحولات فرهنگی و شبکه‌های تولید و توزیع جهانی

جهانی‌شدن و تحولات نظام فرهنگ جهانی، امروزه یکی از مهم‌ترین مسائل فرهنگی کشورهای جهانی است. امروزه جامعه‌پذیری، فرهنگ‌پذیری و هویت‌یابی در سراسر جهان، تحت تاثیر عامل بسیار مهمی تحت عنوان نظام جهانی تحولات فرهنگی و شبکه‌های تولید و توزیع جهانی محتوای رسانه‌ای و هویت‌ساز قرار گرفته است. چنان‌چه در قبل گفته شد عوامل غیررسانه‌ای و فارغ از فضای مجازی که در زیست واقعی نوجوان هویت او را دچار چالش می‌کنند، از دو بعد قابل بررسی هستند. بعد اول که مربوط به زیست‌بوم هویت‌یابی نوجوان در فضای ملی بود گذشت. بعد دوم این عوامل مربوط به عوامل فراملی و نظام تحول جهانی است. در موارد پیش‌رو به این عوامل پرداخته می‌شود.

۵-۱-۲. جهانی‌شدن فرهنگ و تهاجم فرهنگی

پذیرش بی‌قید و شرط فرهنگ جهانی توسط بخشی از جامعه می‌تواند تبعات قابل توجهی داشته باشد، به ویژه در نادیده‌انگاری هویت ایرانی اسلامی که ریشه در دین و مرزهای سرزمینی دارد. این وضعیت چالش‌های هویتی متعددی را به وجود می‌آورد و

منجر به غرق شدن برخی افراد در فرهنگ جهانی می‌شود؛ جایی که تبادل و تعامل فرهنگی به حداقل می‌رسد و امکان گفت‌وگو از میان می‌رود. در چنین فضایی، افراد به گروه‌های بسته‌ای تقسیم می‌شوند که تنها به ارزش‌ها و باورهای خود پایبند هستند، که این امر مانع از فهم متقابل و همزیستی مسالمت‌آمیز می‌شود. جهانی سازی فرهنگی، با ترویج یک فرهنگ استاندارد و غالب، مفهوم «دهکده جهانی» را به میان می‌آورد و موجب تبادل باورها و سنت‌ها می‌شود. این فرایند منجر به شکل‌گیری فرهنگ‌های هیبریدی می‌شود که ارزش‌ها و سنت‌های محلی را به چالش می‌کشد و ممکن است افراد را دچار بحران هویتی کند. در نتیجه، هویت‌های فرهنگی جدیدی شکل می‌گیرد که تمایزات سنتی را زیر سؤال می‌برد و هویت‌یابی نوجوانان را با چالش‌هایی مواجه می‌کند.

گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

انتقال فرهنگی حاصل از فرایندهای جهانی شدن می‌تواند به انسداد و گره‌خوردگی فرهنگ داخلی منجر شود (توانا و هاشمی اصل، ۱۳۹۴).

این امر باید مورد توجه قرار گیرد که فرهنگ با تأثیرات ناخواسته و ناساخته‌ای مواجه است (کوچکرائی و دیگران، ۱۳۹۷).

انقلاب فناوری‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی، تعامل و تأثیر و تأثر فزاینده میان فرهنگ‌ها را در پی داشته است (توانا و هاشمی اصل، ۱۳۹۴).

- در راستای انطباق با فرهنگ جهانی، ریشه‌های فرهنگی افراد بریده شده و احساس تعلق به هویت‌های محلی از بین برود. با توجه به انفعال و عدم بازتولید فرهنگ درون (امین‌پور، ۱۳۹۰).

تحقیقات نشان می‌دهد که انسداد فرهنگی می‌تواند منجر به شکل‌گیری هویت‌های انحصاری و در نتیجه تفکیک عاطفی و زندگی‌های موازی شود. این وضعیت مانع از توسعه حس مشترک شهروندی می‌شود و امکان بیان هویت‌های متنوع را محدود می‌کند (Kolig, 2007). جهانی شدن تأثیرات عمیقی بر هویت فرهنگی دارد و ادراکات را تغییر می‌دهد و تبادل فرهنگی را تسهیل می‌کند. این فرایند فرهنگ‌های محلی را غنی می‌کند، اما همچنین هنجارهای سنتی را به چالش می‌کشد و

به ظهور اشکال فرهنگی ترکیبی و ترکیب عناصر محلی و جهانی منجر می‌شود (Kerubo, 2024). ترکیب فرهنگ‌ها و هویت‌های جدید ناشی از این فرایند، تصورات سنتی درباره مرزهای فرهنگی را زیر سؤال می‌برد و ماهیت پویا و تعاملی فرهنگ را نمایان می‌سازد (Moslund, 2024).

۵-۲-۲. زنجیره تأمین ارزش جهانی تولید و توزیع محتوای هویت‌ساز و تضعیف

هویتی کشورهای جنوب ارتباطی

کشورهای کمتر توسعه‌یافته، به‌ویژه آن‌هایی که در زمینه ارتباطات ضعیف هستند، در دوران پس از انقلاب ارتباطی به شدت تحت تأثیر فرهنگ‌های کشورهای توسعه‌یافته قرار می‌گیرند. کشورهای جنوب ارتباطی به کشورهای اطلاق می‌شود که به دلیل ضعف زیرساخت‌های رسانه‌ای، محدودیت‌های دسترسی به اطلاعات و چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، در برقراری ارتباطات مؤثر و تبادل تجربیات با یکدیگر و جهان با مشکلات جدی مواجه‌اند. این وضعیت موجب ناتوانی در بازخوانی هویتی ملت‌ها می‌شود و فرهنگ‌های غیر بومی به‌ویژه برای نوجوانان و جوانان به‌طور مداوم القا می‌شود. ضعف در این زمینه معادل خودباختگی هویت ملی- فرهنگی است و باورها و ارزش‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. برای تقویت موقعیت این کشورها، ضروری است که زیرساخت‌های ارتباطی توسعه یابد و توانمندی‌های محلی ترویج شود تا بتوانند در عرصه جهانی تأثیرگذارتر باشند و هویت مطلوب خود را بازخوانی کنند.

گزاره مرتبط با این مقوله:

به‌طور کلی، این کشورها در عرصه رسانه و ارتباطات تأثیرگذاری کمتری دارند و

بیشتر تحت تأثیر قرار می‌گیرند (جعفری و همکاران، ۱۴۰۰).

در پژوهشی اشاره شده است که کشورهای با ارتباطات ضعیف ممکن است به راحتی در حاکمیت جهانی به حاشیه رانده شوند و فاقد توانایی لازم برای تأثیرگذاری بر تصمیماتی باشند که به‌طور مستقیم بر زندگی و آینده آن‌ها تأثیر می‌گذارد (Choer Moraes, 2019).

۵-۲-۳. صنعتی شدن مقوله فرهنگ

نظام جهانی در پی ایجاد یک فرهنگ جهانی واحد از طریق فرایند جهانی سازی است که الگوهای مصرف فرهنگی را تحت تأثیر قرار می دهد. صنعتی شدن به عنوان یک پدیده فرهنگی، فرهنگ جهانی استاندارد را ترویج می کند که ایدئولوژی خاص خود را دارد و تأثیرات عمیقی بر جوامع مختلف می گذارد. این تحولات به ویژه در صنعت مد و سرگرمی نمایان می شود و یک اکوسیستم فرهنگی پیچیده را شکل می دهد که بر هویت افراد تأثیر می گذارد و چالش هایی را برای آن ها ایجاد می کند.

این تغییرات در دو سطح بروز می یابد: در لایه های درونی، به شکل باورها و ارزش ها و در لایه های بیرونی، در قالب سبک زندگی و رفتارهای اجتماعی افراد. صنعتی شدن نه تنها ساختار فرهنگی جوامع را تغییر می دهد؛ بلکه چالش هایی را برای حفظ هویت های فرهنگی و اجتماعی به وجود می آورد. جوامع با فشارهای ناشی از فرهنگ جهانی استاندارد شده روبه رو هستند که می تواند منجر به تضعیف هویت های محلی و سنتی شود. تکنولوژی های پیشرفته و تولید انبوه نیازهای جدید مصرفی را ایجاد کرده اند و فرهنگی صنعتی شکل گرفته است که ویژگی های خاص خود را دارد. این تحولات تضادهایی میان هویت های ملی فرهنگی و هویت های تحمیل شده توسط صنعت فرهنگ به وجود می آورد.

گزاره های مرتبط با این مقوله:

در عصر حاضر، شاهد توسعه صنایع چهارگانه مد، تجملات، شایعات و سرگرمی در فضای مجازی هستیم (محمدرضا برزویی، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲).

فضای مجازی نیز در این بین بستری برای افزونگی صنعتی شدن مقوله فرهنگ است (کوچکرانی و دیگران، ۱۳۹۷).

تحقیقات نشان می دهد که تسلط رسانه های جهانی و فرهنگ مصرف کننده به فرسایش هویت های منحصر به فرد منجر شده و جهانی شدن تهدیدی برای همگن سازی

فرهنگی است (Kerubo, 2024). افراد با الهام از تصاویری ایده‌آل از تولیدات فرهنگی، هویت خود را شکل می‌دهند و وجود خود را اسطوره‌ای می‌کنند. این فرایند به آن‌ها اجازه می‌دهد تا حسی از خود بسازند که با هویت‌های رسانه‌ای هم‌راستا باشد، و بدین ترتیب، تمایل به پذیرش مسئولیت هویت خود و اسطوره‌سازی وجودشان تسهیل می‌شود (David, 2012).

۴-۲-۵. گسترش گفتمان فکری و فرهنگی پست‌مدرن و تضعیف سازه‌های پایه‌ای هویت

از اواخر سده بیستم، مفاهیم و ساختارهای سنتی با چالش‌های جدی مواجه شدند که به دوران پست‌مدرن معروف است. در این دوره، تأکید بر نسبیت حقیقت و چندگانگی هویت‌ها به‌عنوان ویژگی‌های بارز شناخته می‌شود. اندیشمندان پست‌مدرن مانند میشل فوکو و ژاک دریدا به تحلیل قدرت و زبان پرداخته و نشان داده‌اند که دانش و حقیقت تحت تأثیر زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی قرار دارند. دوران پست‌مدرن تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری هویت انسانی داشته و هویت دیگر به‌عنوان ساختاری ثابت در نظر گرفته نمی‌شود؛ بلکه به‌عنوان پدیده‌ای پویا و متغیر شناخته می‌شود. این تنوع تجربیات به افراد اجازه می‌دهد هویت‌های چندگانه‌ای را تجربه کنند؛ اما در عین حال ممکن است موجب سردرگمی در تعریف خود شود. نوجوانان و جوانان در جستجوی هویت خود با چالش‌هایی مواجه‌اند، زیرا در دنیای پست‌مدرن هیچ روایت واحدی برای هویت وجود ندارد و هر فرد باید راه خود را برای تعریف خویش بیابد. این کثرت‌گرایی می‌تواند چالش‌هایی در فرایند هویت‌یابی نوجوانان ایجاد کند و آن‌ها را دچار تردید کند. جهانی شدن نیز عامل مهمی در واسازی هویتی و کمرنگ ساختن مرزها و تعینات هویتی است که به ناهویتی از خود و دیگری منجر می‌شود.

گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

هسته‌ی اصلی و دال مرکزی تحولات فرهنگی کنونی جهان، اندیشه‌های پست‌مدرن

و انتقادی است (محمدرضا برزویی، مصاحبه شفاهی، ۱۴۰۲).

مهم ترین نتایج جهان بینی پست مدرنیسم، نسبیت گرایی و عدم قطعیت است (توانا و

هاشمی اصل، ۱۳۹۴).

در پژوهشی بیان شده است که پست مدرنیسم مفهوم «هویت سیال» را مطرح می کند، که در آن افراد تجربه ای از بی ثباتی و تکه شدن در حس خود را تجربه می کنند

(Lemiasova, 2023).

نتیجه گیری

زیست بوم رشد و تعالی نوجوانان در فرایند هویت یابی آنها شامل دو فضای واقعی و مجازی است. تحقیق حاضر به بررسی علل و زمینه های واقعی زیست بوم نوجوانان می پردازد که هویت یابی آنها را با چالش مواجه کرده است. این علل از محیط واقعی که در آن رشد و هویت یابی نوجوانان صورت می گیرد ناشی می شود. مجموعه این عوامل را می توان در دو بعد بررسی کرد:

یک بعد، مربوط به زیست بوم نوجوانان در فضای درون مرزی و ملی است که شامل نهادهای سنتی می شود. بعد دیگر، به عوامل فراملی و نظام تحولات جهانی مربوط می شود که فارغ از زیست بوم هویت یابی ملی، تأثیرات و تبعات خود را بر کل بشریت گذاشته و هویت یابی نوجوانان را نیز به چالش کشیده است.

اگرچه هویت نوجوانان با رسانه ها و فضای مجازی ارتباط نزدیکی دارد و این عوامل نقش مهمی در این زمینه ایفا می کنند، اما در نظام جهانی، ارائه و توسعه هویت به یک چرخه تبدیل شده است و این عوامل هویت بخش، تصادفی و اتفاقی نیستند؛ بنابراین، این علل باید مستقل از تأثیر رسانه ها و فضای مجازی بر هویت نوجوانان مورد بررسی قرار گیرند.

حال تحقیق حاضر به بررسی واکاوی علل چالش هویتی یابی نوجوان دوفضایی ایران معاصر با تأکید بر عوامل غیر رسانه ای پرداخت که در کدگذاری اولیه، ۱۱۲ مضمون غنی استخراج شده است. این مضامین در سه مرحله مقوله بندی به دو کلان

مقوله اصلی دسته‌بندی شده‌اند که شامل ناکارآمدی و نقایص زیست‌بوم هویت‌یابی ملی و نظام جهانی تحولات فرهنگی و شبکه‌های تولید و توزیع جهانی می‌شود.

در کلان مقوله ناکارآمدی و نقایص نهادهای سنتی هویت‌یابی نوجوان به ضعف نهادهایی مانند خانواده و نظام تعلیم و تربیت اشاره دارد که نمی‌توانند نیازهای جدید نسل جوان را درک و پاسخ دهند. در کنار توجه به ریشه‌های تاریخی، ادبی، زبانی، قومی و خانوادگی در شکل‌گیری هویت، نبود رویکرد اسلامی در فرایندهای هویت‌سازی و ضعف کارآمدی نهاد دین، فرایند هویت‌یابی را مخدوش کرده است. عوامل مختلفی از جمله تأثیر منفی گروه‌های مرجع، معاشران و همسالان، فضاهای شهری و ضعف ارتباطات بین‌نسلی، بحران‌های هویتی را تشدید کرده است. نقش حاکمیت و الگوی حکمرانی به عنوان عامل تعیین‌کننده در هویت‌یابی نوجوانان مطرح است. ضعف نهاد اقتصادی و پول فاقد قدرت، الگوی نامطلوب اقتصادی خانواده در کنار همخوان نبودن الگوی توسعه کشور و مبانی فکری و دینی هویتی، چالش‌های جدی برای نوجوانان ایجاد کرده است.

در کلان مقوله دیگر جهانی‌شن و تحولات نظام فرهنگی جهانی به‌ویژه با ظهور فناوری‌های ارتباطاتی و شبکه‌های اجتماعی، تأثیرات عمیقی بر فرایندهای جامعه‌پذیری، فرهنگ‌پذیری و هویت‌یابی در سطح جهانی داشته است. این تحولات باعث افزایش تعامل میان فرهنگ‌ها و جهانی‌شدن فرهنگ شده است. کشورهای ضعیف از نظر ارتباطی و رسانه‌ای بیشتر تحت تأثیر محتوای رسانه‌ای خارجی قرار می‌گیرند و در نتیجه، هویت‌سازی آنها تحت الشعاع تولیدات خارجی قرار می‌گیرد. رسانه‌های جهانی با ترویج ارزش‌ها و سبک‌های زندگی غربی از طریق صنعتی‌شدن مقوله فرهنگ، نوجوانان را با دوگانگی‌های هویتی مواجه کرده‌اند. این وضعیت موجب شده است که نوجوانان در تلاش برای یافتن هویتی میان ارزش‌های سنتی و مدرن دچار سردرگمی شوند. در نهایت، اندیشه‌های پست‌مدرن و انتقادی به عنوان هسته مرکزی تحولات فرهنگی، نسبیت‌گرایی و عدم قطعیت را به ارمغان آورده و موجب واسازی هویتی

نوجوانان و کمرنگ شدن مرزها و تعینات هویتی می‌شود.

توجه به عوامل یادشده، نیاز به بازنگری در رویکردها و سیاست‌ها برای حمایت از فرایند هویت‌یابی نوجوانان را ضروری می‌سازد. برای مقابله با این چالش‌ها، لازم است که سیاست‌گذاران، خانواده‌ها، نظام آموزشی و نهادهای مرتبط با تربیت و هویت‌یابی نوجوانان، نقش خود را بازتعریف کنند و با بهره‌گیری از راهکارهای مؤثر، به نوجوانان کمک کنند تا در مواجهه با چالش‌های هویت‌یابی، هویتی پایدار و متعادل داشته باشند.

منابع

- ابراهیمی، معصومه؛ ساروخانی، باقر و میرزایی، خلیل. (۱۳۹۸). نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در ایجاد آشکال مقاومت نوجوانان در پذیرش هنجارهای خانوادگی. پژوهش‌های جامعه‌شناختی، ۱۳ (۴۷) صص ۷-۳۴.
- اساتید و صاحب‌نظران مصاحبه‌شونده. (تیرماه ۱۴۰۲). مهدی‌علیزاده، حامد حاجی ملامیرزایی، حسن بوسلیکی، محمد شیخ‌الاسلامی، حمید رفیعی‌هنر، محمد قطبی، حسین رضایی، فرهاد فلاح، محمدرضا برزویی، سیدمحمدعلی غمامی، سیدمحمد کاظمی، سید محمدساجد هاشمی، مصطفی ضابط، علی جانپاز، محسن باقری.
- امین‌پور، فاطمه. (۱۳۹۰). فرهنگ‌پذیری دینی و رسانه. مطالعات جوان و رسانه، ۱ (۲)، صص ۱۰-۳۷.
- ترابی، پریرسا؛ عبداللهی، زهرا؛ مینایی، مینا؛ صادقی قطب‌آبادی، فرزانه؛ زارعی، مریم؛ فلاح، حسین و نوبخت حقیقی، فرید (۱۴۰۰). بسته آموزشی تغذیه در برنامه تحول سلامت در نظام بهداشت ویژه پزشکان شاغل در مراکز خدمات جامع سلامت. قم: اندیشه ماندگار.
- توانا، محمدعلی؛ هاشمی اصل، سید عبدالله. (۱۳۹۴). درآمدی بر فضای مجازی فراقلمرویی و سیالیت هویت سوژه در پرتو تحلیل انتقادی بینامتنی. مطالعات بین‌رشته‌ای در رسانه و فرهنگ، ۵ (۹)، صص ۱۵-۳۶.
- جعفری، فاطمه؛ بهرامی، سوسن و جعفری‌هرندی، رضا. (۱۴۰۰). پیش‌بینی میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر اساس سبک‌های هویت در دانش‌آموزان شهر قم. علوم و فنون مدیریت اطلاعات، ۷ (۲۴)، صص ۲۱۹-۲۴۲.
- جنکینز، ریچارد. (۱۳۸۱). هویت اجتماعی (مترجم: تورج یاراحمدی). تهران: شیرازه.
- خنیفر، حسین؛ مسلمی، ناهید. (۱۳۹۶). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی رویکردی نو و کاربردی. تهران: انتشارات نگاه دانش.

- رفیعی حصار، شهناز؛ سلیمانی، توران. (۱۳۹۶). بررسی تاثیر میزان استفاده از شبکه‌های مجازی بر هویت ملی و دینی دانش آموزان دختر مقطع متوسطه دوره دوم شهر اردبیل. تغییرات اجتماعی - فرهنگی (مطالعات علوم اجتماعی ایران سابق)، ۱۴(۵۳)، صص ۳۱-۴۵.
- رقیبی، مهوش؛ مظاهری، مهرداد؛ شجاعی، مهلا؛ کرمی، امیر. (۱۳۹۶). مقایسه سبک‌های هویت و کیفیت دوستی در دانش آموزان دختر و پسر. مطالعات روانشناسی تربیتی، ۱۴(۲۶)، صص ۱۴۴-۱۲۳. <https://doi.org/10.22111/jeps.2017.3237>
- شریفی، فاطمه. (۲۰۱۷). راهکارهای پرورش هویت اخلاقی نوجوانان در سبک زندگی خانواده اسلامی. مطالعات اسلامی زنان و خانواده، ۴(۶)، صص ۹۷-۱۱۸.
- صفری شالی، رضا؛ عبدمولایی، آتیه. (۱۳۹۴). تأثیر عوامل اجتماعی شدن بر هویت نوجوانان (همسالان، مدرسه و رسانه). خانواده و پژوهش، ۱۲(۲۷)، صص ۱۱۷-۱۳۶.
- فیرحی، داود. (۱۳۸۶). نسبیت هویت‌ها و خرده هویت‌ها. در کتاب: مبانی نظری هویت و بحران هویت (علی اکبر علیخانی). تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- قنبری آلانق، محسن. (۱۳۹۸). صلح سازی ایمان محور در فضای مجازی. Pure Life، ۶(۱۷)، صص ۸۵-۹۹.
- کوچکزائی، مصطفی؛ فیضیان، مجید رضا و شاه آبادی، محمد. (۱۳۹۷). بررسی سلبریتی سازی در رسانه و بحران هویت نوجوان در جامعه. فرهنگ و رسانه، ۷(۲۹)، صص ۱۰۳-۱۲۱.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸). تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید (مترجم: ناصر موفقیان). تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۸). تجدد و تشخیص (مترجم: ناصر، موفقیان، چاپ پنجم). تهران: نشر نی.
- لطف آبادی، حسین؛ نوروزی، وحیده. (۱۳۸۳). بررسی چگونگی نگرش دانش آموزان دبیرستانی و پیش دانشگاهی ایران به جهانی شدن و تأثیر آن بر ارزش‌ها و هویت دینی و ملی آنان. نوآوری‌های آموزشی، ۳(۹)، صص ۸۸-۱۱۹.
- نجفی علمی، محمود. (۱۳۸۹). فناوری اطلاعات، نوجوانان و بحران هویت. ره آورد نور، ۱۱(۴۳)، صص ۱۲-۳۲.

نعمتی، فاطمه؛ بلند، حسن؛ صیادی، علی. (۱۴۰۱). بررسی نقش واسطه‌ای بحران هویت و انسجام خانواده در تعیین رابطه مشارکت در شبکه‌های اجتماعی با نگرانی از تصویر بدنی در میان دانش‌آموزان. پژوهش‌های مشاوره، ۲۱(۸۱)، صص ۲۵۶-۲۸۰.

Berzonsky, Michael, Branje, Susan, & Meeus, Wim. (2007). Identity-Processing Style, Psychosocial Resources, and Adolescents' Perceptions of Parent-Adolescent Relations. *Journal of Early Adolescence*, 27, pp. 324-345. <https://doi.org/10.1177/0272431607302006>

Crittenden, Brian. (1981). The Identity Crisis in Secondary Education. *Australian Journal of Education*, 25(2), pp. 146-165. <https://doi.org/10.1177/000494418102500205>

Choer Moraes, Henrique. (2019). Beyond a Seat at the Table: Participation and Influence in Global Governance. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 25(4), pp. 563-586. <https://doi.org/10.1163/19426720-02504007>

Cleveland, Tiera, & Martin, Pamela P. (2024). Spirituality and Religion and Youth Development. <https://doi.org/10.1016/b978-0-323-96023-6.00139-1>

David, K., Herzberger. (1998). Writing Without a Grain: Identity Formation in Three Works by Muñoz Molina. *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, 2(1), pp. 23-40. <https://doi.org/10.1353/HCS.2011.0023>

David, Marie-Pierre. (2012). L'identité culturelle et le champ de l'apparence: une situation de soi fictive et active. 15, 63-90.

Donahue, Michael J., & Benson, Peter L. (1995). Religion and the Well-Being of Adolescents. *Journal of Social Issues*, 51(2), pp. 145-160. <https://doi.org/10.1111/J.1540-4560.1995.TB01328.X>

Erikson, E. H. (1956). The Problem of Ego Identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4(1), pp. 56-121. <https://doi.org/10.1177/000306515600400104>

- Gordon, L., Bultena, Edward A., & Powers, Edward A. (1978). Denial of Aging: Age Identification and Reference Group Orientations. *Journal of Gerontology*, 33(5), pp. 748-754. <https://doi.org/10.1093/GERONJ/33.5.748>
- Herzberger, David K. (1998). Writing Without a Grain: Identity Formation in Three Works by Muñoz Molina. *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, 2(1), pp. 23-40. <https://doi.org/10.1353/HCS.2011.0023>
- Kolig, Erich. (2007). *Freedom, Identity Construction and Cultural Closure: The Taniwha, the Hijab and the Wiener Schnitzel as Boundary Markers*. pp. 25-39. https://doi.org/10.1057/9780230625303_2
- Kopelman, S. (2009). *The Effect of Culture and Power on Cooperation in Commons Dilemmas: Implications for Global Resource Management*. *Organization Behavior and Human Decision Processes*, 108, pp. 153-163. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2008.06.004>
- Lemiasova, Tatyana V. (2023). Bricolage and the «Fluid Identity» of Postmodernism. *Vestnik of Samara State Technical University. Series Philosophy*. <https://doi.org/10.17673/vsgtu-phil.2023.4.8>
- Markovitch, N., Luyckx, K., Klimstra, T., Abramson, L., & Knafo-Noam, A. (2017). Identity Exploration and Commitment in Early Adolescence: Genetic and Environmental Contributions. *Developmental Psychology*, 53, pp. 2092-2102. <https://doi.org/10.1037/dev0000318>
- Maria, Rosario T., de Guzman. (2007). Friendships, Peer Influence, and Peer Pressure During the Teen Years.
- Marcia, James. (2007). Ego Identity and Personality Disorders. *Journal of Personality Disorders*, 20, pp. 577-596. <https://doi.org/10.1521/pedi.2006.20.6.577>
- Michael, A., Hogg, Jason T., Siegel, Zachary P., & Hohman, Zachary. (2011). Groups Can Jeopardize Your Health: Identifying with Unhealthy Groups to Reduce Self-uncertainty. *Self and Identity*, 10(3), 326-335. <https://doi.org/10.1080/15298868.2011.558762>

- Negru-Subtirica, Oana. (2024). Educational Identity Processes in Adolescence: An Analysis of Longitudinal Evidence and the Role of Educational Systems. *Child Development Perspectives*. <https://doi.org/10.1111/cdep.12504>
- Najafiasl, Zohreh. (2015). Intergenerational Gap: An Emerging Phenomenon in Iran. *IAU International Journal of Social Sciences*, 5(1), pp. 59-70.
- Pieterse, Nederveen, J. (2009). *Globalization and Culture: Global Mélange*. United States: Rowman & Littlefield.
- Phillips, Joe F., & Pittman, Tommy M. (2003). *Identity Processes in Poor Adolescents: Exploring the Linkages Between Economic Disadvantage and the Primary Task of Adolescence*. Identity. <https://doi.org/10.1207/S1532706XID030202>
- Pultz Moslund, Sten. (2024). *Cultural Hybridity and Migration*. 23-34. <https://doi.org/10.4324/9781003270409-3>
- Rodolfo, Moguillansky. (2013). The Role of Family in Adolescent Identity. *Vertex* (Buenos Aires, Argentina), 24(108), pp. 139-147.
- Slater, Tom, Wacquant, Loïc, & Pereira, Virgílio Borges. (2014). Territorial Stigmatization in Action. *Environment and Planning A*, 46(6), 1270-1280. <https://doi.org/10.1068/A4606GE>
- WHO. (2023). *Global Accelerated Action for the Health of Adolescents (AA-HA!) - Second Edition: Guidance to Support Country Implementation*. Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789240081765>
- Yulya, Yu., Alexandrova, Janna V., Korobanova, Nikolaj S., Priazhnikov, Elena Yu., Priazhnikova, Olga S., & Markina. (2020). *Deviant Economic Identity in Childhood and Adolescence: Problem Statement*. <https://doi.org/10.11621/VSP.2020.03.03>
- Zohreh, Najafiasl. (2015). Intergenerational Gap: An Emerging Phenomenon in Iran. *IAU International Journal of Social Sciences*, 5(1), pp. 59-70.